

Tradiziuns vivas – glista communabla dals chantuns da la Svizra Centrala, part 1

■ Tras la ratificaziun da la Convenziun da l'Unesco per il mantegniment dal patrimoni cultural immaterial è la Svizra s'obligada da prender mesiras per segirar e per promover quest patrimoni. L'element central ha furmà l'elavuraziun d'ina glista naziunala dal patrimoni cultural immaterial. Ils chantuns da la Svizra Centrala – Lucerna, Sursilvania, Sutsilvania, Sviz, Uri e Zug – èn sa decidids d'elavurar ina glista communabla, perquai che bieras da las tradiziuns vivas impurtantas vegnan pratigadas en plirs chantuns vischins u schizunt en l'entira regiun.

Far fain selvadi

Dapi tschientaners ascendan ils umens da las vals muntagnardas durant ils mais da stad las spundas alpinas per tagliar l'erva e per far fain. Perquai che quests prads na pon – pervi da lur topografia – betg vegnir alpegiads, engraschadas u tgrads en autra maniera, crescha là ina flora natirala. Da vegl ennà vegn la raccolta da quest fain e da questas ervas

numnada «far fain selvadi». Per il solit pon ils prads, che sa chattan lunsch sur il fund da la val, vegnir segads mo cun la fautsch. Il fain vegn transportà davent sche pussaivel sur sugas installadas aposta. Ils burdis («Burdenen») u ponns («Pinggel») che paisan per ordinari passa tschuncanta kilograms filan a val pendids vi d'in crutsch. Quai cun fin a 100 kilometers l'ura e cun in tschivel ch'ins auda lunsch enturn.

Durant il 17avel tschientaner han purs povers cumenzà a nizzegiar per motivs economics en moda pli intensiva las blais. L'ultim temp ha quest artisanat alpester survegnì in accent ecologic. Fatg fain selvadi vegnì cunzunt anc en ils territoris da muntogna da la Svizra Centrala. Bunamain in terz da tut las surfatschas nizzegiadadas per far fain selvadi en Svizra sa chattan en il chantun Uri. Quest chantun s'engascha dapi intgins onns er activamain per la promoziun dal far fain selvadi.

Clom d'Avemaria

Il clom d'uraziun è in uraziun tradiziunala dals signuns e dals pasturs che vegn clamada e chantada mintga di sin bieras alps da la Svizra Centrala durant il temp da l'alpegiada. La fin d'in lung di da lavur tschertga in paster u per regla il signun in lieu adattà, sche pussaivel auzà, nua ch'igl è savens installada ina cruscha da lain. Tegnend ses mauns en furma da dratguir enturn la bucca u sa servind d'in dratguir da latg en lain («Folle»), producescha el in tun ch'ins auda lunsch enturn e da bell'aura savens schizunt fin giu en la val.

La cultura d'alp furma in element central entaifer las tradiziuns vivas da la Svizra Centrala.

(FOTO: JOUJOU / PIXELIO)

La chanzun discurrenda dal signun ha la funcziun d'in ritual da protecziun. Per tudestg da scrittira influenzà dal dialect roga el Dieu, Maria, Jesus, il Sontg Spiert e divers sontgs da proteger tut las creatiras sin l'alp cunter disgrazias e cunzunt cunter ils privels che regian la notg. Malauras, lufs, laders u spiert vegnan savens numnads sco smanatschas.

Sin il territori svizzer dad oz è documentà il clamar l'Avemaria («Ave-Mariarüeffen»), sco che la tradiziun vegniva numnada pli baud, l'emprima giada en il 16avel tschientaner per las alps dal Pilatus. Questa tradiziun ha dentant ses origins en il temp medieval tardiv. Dal puntg da vista da l'istorgia da la musica sa lascha l'Avemaria cumparegliar cun chants da litanias e cun recitaziuns biblicas. Il clom d'uraziun pon ins interpretar sco choral gregorian popularisà ch'è sa sviluppà vinavant durant tschientaners sin las alps catolicas e che vegn dà vinavant da signuns e da pasturs fin oz er a bucca.

Martgà da taur ed expositiuns da muvel

Dal temp medieval tardiv fin ditg en la moderna eran la pascualaziun e l'economia da latg en il territori (pre)alpin las furmas da cultivaziun predominantas da la Svizra Centrala. En il center stevan las vatgas, ils vadels ed ils bov. Martgads locals d'arments giugavan ina rolla impurtanta en quest sistem. Tras las associa-

ziuns regionalas e localas per l'allevament da la razza brina, ch'èn naschidas a la fin dal 19avel tschientaner, è sa sviluppada l'occurrenza da l'expositiun da muvel. Quella n'aveva betg mo la funcziun d'in martgà d'animals e da martganzia, mabain serviva er sco concorrenza per ils megliers exemplars da razza.

Er sche l'agricultura ha pers dapi ils onns 1950 ina gronda part da sia impurtanza, èn las expositiuns da muvel restadas lieux d'inscunter bainvesids, surtut en ils territoris ruralas da la Svizra Centrala. Ed entant n'attiran ellas betg mo ils purs, mabain er auters circuls da la populaziun. Il martgà da taur da razza il pli grond da la Svizra è il «Stierenmarkt» da Zug cun var 250 arments venals. El vegn organisà dapi l'onn 1898 da la Federaziun per l'allevament da la razza brina ed ha mintgamai lieu la mesemna e la gievigia da l'emprima emna cumplaina da settember. Il public, ils martgadants ed ils cumpraders vegnan natiers da tut las parts dal pajais e da l'exteriur vischin. Tras l'introducziun da l'inseminaziun artificziala durant ils onns 1960 ha il martgà da taur pers sia impurtanza funcziunala per ils allevatur. Ma per millis abitants da Zug – che quai saja commerziants, banchiers, masternants u schizunt purs – è el in termin fix en il chalendar d'occurrenzas.

Fieras d'alp

En bliers vitgs da la Svizra Centrala ch'han ina tradiziun d'economia d'alp, han lieu festas da la raccolta religiosas suenter la stgargiada d'alp. Quellas èn per las abitants e per ils abitants dal vitg e per las famiglias da purs dals bains agrics vischins in'occurrenza sociala impurtanta per ina scuntrada durant l'onn. Il pli derasadas èn ellas sco «Älplerchilbi» (fiera da la pastiglia) en ils dus mez chantuns Sur- e Sutsilvania. Il connex local ch'è qua spezialmain ferm sa preschenta en ils versets da la pastiglia che vegnan recitads sin la piazza principala. Ils versets tractan oravant tut eveniments locals u fan beffa da persunas enconuscentas dal vitg.

Cunzunt en la regiun enturn il Rigi èn sa furmadas il 20avel tschientaner variantas da la festa che mettan l'accent sin il cortegi e pia sin la (re-)preschenta da la vita d'alp e da las insanzas en general. Ellas vegnan numnadas qua «Sennenchilbi» ed attiran in public surregional cun fin a 30 000 aspectaturas ed aspectaturs.

Il tratg cuminaivel da tut las fieras d'alp e da signuns da la Svizra Centrala è quel ch'ellas vegnan realisadas da societads che derivan savens da confraternitads ch'èn plirs tschients onns veglias. La confraternitad da signuns la pli veglia è quella da Sviz. Ella è sa furmada l'onn 1575 ed ha er realisà s'empirma fiera ils 19 d'october dal medem onn.

Usits da son Niclà en la Svizra Centrala

La figura tradiziunala da son Niclà è omnipreschenta en la Svizra Centrala ils 6 da december sco er ils dis precedents e suandants. En bliers lieux visita son Niclà las famiglias cun uffants, las uniuns u las residenzas da seniors. Numerus vitgs enconuschan ultra da quai in cortegi da son Niclà che vegn specificità – tut tenor il lieu – sco arrivada u sco partenza. En ses vestgi cotschen absolve son Niclà ina ruta prescritta en cumpagnia dals «Trychler» (che fan sclingir las stgellas), dals «Geisselchlöpfer» (che schluppegian cun la giaischla) e da persunas che portan laternas, faclas ed uschenumnadas «Iffelen» (grondas linternas en furma da mitras). Accumpannà vegn son Niclà per regla dals famegls vestgids en mantels stgirs, savens er d'in asen, pli darar d'in poni, mintgant er da servients e d'anghels. El va per il solit a pe, en singuls cas er a chaval, en charrotscha u cun ina nav.

L'origin da quest cortegi è da chattar en ina representaziun d'investg dal temp medieval tardiv che vegniva giugada dals scolars claustrals e ch'era derasada en tut l'Europa Centrala. L'occurrenza singula la pli enconuscenta da quest complex d'usits è il «Klausjagen» a Küsnacht al Rigi ch'attira adina bliers aspectaturs.

Tschaiver en la Svizra Centrala

Occurrenzas da tschaiver tranter la gievigia grassa ed il mardi da tschaiver èn derasadas en tut la Svizra Centrala. Lur tratg cuminaivel è la celebraziun dal barlot, il giu cun rollas ed identitads socialas sco er il far fracass. Ina posiziun speziala areguard l'organisasiun, il grad da ritualisaziun e la forza d'attracziun ha il tschaiver da la citad da Lucerna. En intginas chapitalas ruralas èn sa furmadas cunzunt durant il 19avel tschientaner furmas da tradiziun bizarras sco la «Urner Katzenmusik» u il «Schwyzer Nüsslet». Tut en tut po il tschaiver bain vegnir designà en tut ils chantuns da la Svizra Centrala sco la festa la pli populara insumma.

Musica populara e «Jutz»

Las tendenzas innovativas da la musica populara instrumentala, creada enturn l'onn 1900, derivavan per gronda part da la Svizra Centrala. Il «Schwyzerörgeli» sco in instrument caracteristic è vegnì sviluppà, construi e vendi a partir da l'onn 1886 a Pfäffikon ed a Sviz. L'emprima generaziun da musicists derivava surtut dal chantun Sviz e sunava a partir dals onns 1920 da preferenza a chaschun da sauts en la citad da Turitg. En il rom da la defensiu spiertala da la patria avant la Segunda Guerra mundiala è la musica populara vegnida idealisada sco «musica patriotica». Al cumenzament dals onns 1990 hai dà novs impuls cun numerusas interpretaziuns novas, e quella han – sco trend – la finala er chattà l'accoglientscha dal public urban. Oz tanscha la paletta da las furmazions dal duo d'orgelet da maun sur il trio da musica populara fin a la chapella. La varietad dals stils cumpiglia il stil da la Svizra Centrala, il stil d'orgelet da maun da Sviz fin a l'uschenumnada «musica populara nova».

En il sectur dal chant da jodel ha l'uschenumnada «Jutz» u «Naturjutz» ina rolla impurtanta en la Svizra Centrala. Il «Jutz» – ch'ins na sa betg propri cur ch'el è naschì – è pli vegl che la chanzun da jodel che datescha dal cumenzament dal 20avel tschientaner. Tar las melodias che sa basan sin vocals pon vegnir distinguidas tradiziuns regionalas. Zunt caracteristics èn il «Jutz» dal Muotathal, il «Juiz» da la Sursilvania, il «Juiz» da la Sutsilvania ed il «Jutz» da l'Entlebuch. Els vegnan pratigads cunzunt en il ravugl da la pastiglia ed en il rom da clubs da jodelers locals.

Saut popular

Las occurrenzas publicas da saut han midà fundamentalmain lur funcziun en il decurs dal 20avel tschientaner. En las parts ruralas da la Svizra Centrala eran ellas – a la fin dal 19avel tschientaner – insumma permissas en bliers lieux mo durant paucs dis da l'onn, en spezial a chaschun dal tschaiver, da fieras e da nozzas. Suenter la Segunda Guerra mundiala, sut l'influenza da stils globalisads sco rock & roll, breakdance u salsa, èn ellas sa profiladas sco ina purschida da temp liber tranter bieras. Tar las furmas da saut tradiziunals – oravant tut tar il schottisch, la polca, il valzer, la mazurca, il foxmarch ed il foxtrot – èsi stà pli e pli impurtant d'evocar in sentiment d'attaschadadad a la patria.

Dapi ils onns 1930 sa deditgeschan sin plau naziunals cunzunt las uniuns da costums cun lur activitads a la tgira activa dals sauts populars. En las 170 vischnancas da la Svizra Centrala existan actualmain 94 talas uniuns. Ellas preschentan lur sauts principalmain a chaschun da festas popularas e da festas d'uniuns, en il rom d'occurrenzas dedigadas a tradiziuns u al Di da costums da la Svizra originara.

In'atgna scena furman quellas sautunzas e quels sautunzs che sa deditgeschan al «Bödälä» (er numnà «Beedälä» ed en il chantun Sviz «Gäuerle»). L'atgnadad da quest saut tradiziunal è quella ch'i vegn zappitschà da maniera expressiva e ritmica cun ils pes sin il fund. Ils tuns producids uschia servan sco percussiu per la musica populara che vegn per il solit sunada live.

La preschentaaziun:

Dossier «Tradiziuns vivas da la Svizra Centrala».

Dapli infurmaziuns:

chatta.ch/?hiid=4162
www.chattà.ch

Sunatibas en il costum tradiziunal da la Svizra Centrala.

(FOTO: PAUL-GEORG MEISTER / PIXELIO)